

N:o 29.

SVENSKA
FORNMINNESFÖRENINGENS
TIDSKRIFT.

TIONDE BANDET.

2:a häftet.

INNEHÅLL:

	Sid.
NÖRDLANDER, JOHAN, Om ortnamns bildning enligt Landnáma-boken	141.
WIGSTRÖM, EVA, Djurlifvet i folkets tro och sägner.....	158.
LUNDBERG, A. W., Ruinen vid Hammersta i Ösmo Socken, Södertörn. Med 1 fig.....	182.
MONTELIUS, OSCAR, Ett märkligt fynd från Södermanland	189.

Svenska Fornminnesföreningens tidskrift utkommer 1898
i två häften.

Ett märkligt fynd från Södermanland.

Af

Oscar Montelius.

För några år sedan fann man i en åker vid Tuna i Ytter-Enhörna socken två sandstenshällar, hvilka jordens egare ämnade använda som trappstenar framme vid gården. Innan man emellertid, så som meningen var, hunnit hugga af dem, för att de bättre skulle passa till sin nya bestämmelse, kom lyckligtvis en för traktens fornminnen varmt intresserad man, Svenska Fornminnesföreningens f. d. ordförande, friherre Johan Nordenfalk, till platsen. Det var år 1896. Han märkte då, att figurer voro inhuggna på stenarna, och lyckades köpa dessa af egaren, hvarefter de fördes till friherre Nordenfalks i samma socken belägna egendom Löfsta, där de nu äro uppresta i parken och vårdas på bästa sätt. De äro här afbildade fig. 1 och 2.

Ungefär ett bösshåll från den plats, där dessa båda stenar hittades, hade i många år en annan stenhäll af ungefär samma storlek legat som bro öfver ett dike. Denna häll, på hvilken man upptäckte en mängd skålformiga fördjupningar, hade några år förr än fyndet af de båda andra stenarna gjordes, blifvit genom friherre Nordenfalks bemedling skänkt till Nordiska Museet och är nu upprest på Skansen. Den är i samma skala som de två förstnämnda hällarna afbildad fig. 3.

Tuna ligger på den till Selebo härad hörande, nu mellan Ytter-Enhörna och Öfver-Enhörna socknar delade halfö, som skjuter upp i Mälaren mellan Söderteljeviken, Björkfjärden och Gripsholmsviken. Såsom man af läget kunnat vänta, är detta en mycket gammal bygd, hvarom mer än ett fynd af sådana fornsaker, som förekomma under stenåldern, bär vittne.

De tre nu ifrågavarande hällarna äro af en hård pre-cambrisk sandsten, af det slag som finnes i trakten, dels som lösa block, dels i fast klyft liggande i dagen på några ställen, såsom på de två holmarna Pingst och Midsommar i Björkfjärden. Vid jämförelse mellan de fig. 1 och 2 afbildade hällarna visar sig, att de sannolikt äro klufna ur samma stycke, så att de med bilder försedda ytorna legat mot hvarandra. Originalen till fig. 1 är 1,65 meter långt, 1,24 meter högt och 25 centimeter tjockt. Originalen till fig. 2 har förmodligen varit föga mindre. Huru stor den tredje

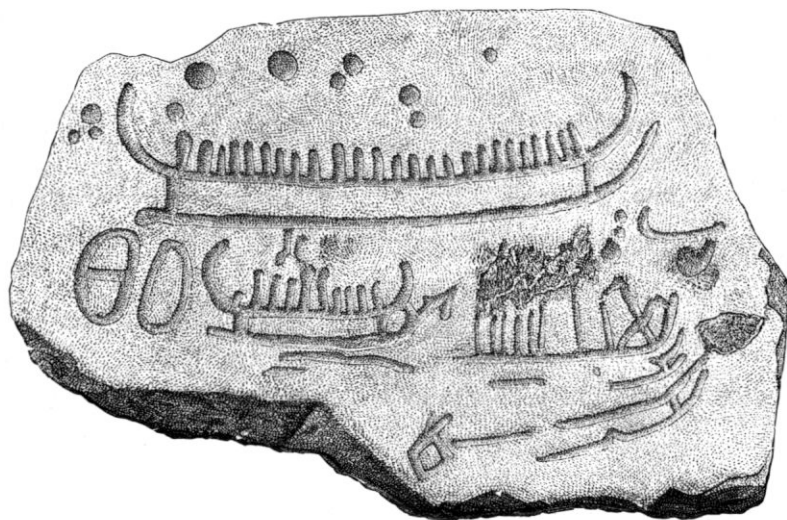

Fig. 1. Tuna, Södermanland.

hällen (fig. 3) varit, är svårt att nu säga, emedan den på flera ställen är afslagen.

Det som gör dessa hällar värda vår synnerliga uppmärksamhet, är de på dem grundt inhuggna eller inknackade bilderna.

På fig. 1 se vi öfverst flera runda skålförmiga fördjupningar, därunder ett stort fartyg med högt uppstående stäfvar och mellan dem 25 lodräta, breda streck, troligen betecknande de män som voro ombord på fartyget. Längre ned se vi dels två aflånga figurer, hvilka vid jämförelse med andra dylika befinnas skola föreställa fötter (»fotsulor», såsom de vanligen kallas), dels ett mindre

fartyg och några otydliga bilder, som troligen också skola vara fartyg.

På fig. 2 ses en mängd runda skålformiga och några aflånga fördjupningar, ett mindre fartyg samt ett par svårtydda bilder. Om de två figurer som ses något venster om midten, skola föreställa människor, torde vara svårt att säga.

Den tredje hällen (fig. 3) är betäckt med runda och aflånga fördjupningar; ett par runda skålar äro omgifna af hvar sin ring. På denna sten ses inga fartyg.

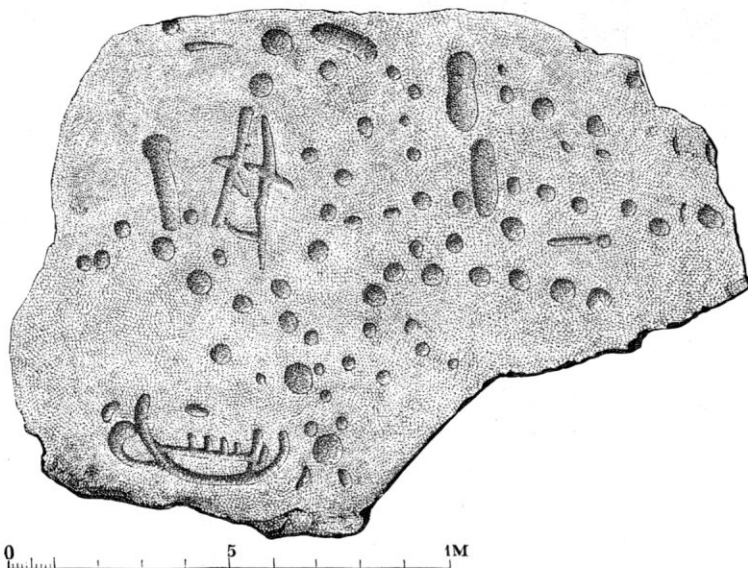

Fig. 2. Tuna, Södermanland.

De på dessa hållar förekommande bilderna äro inhuggna på alldeles samma sätt som hållristningarna från bronsåldern.¹

Redan från denna synpunkt sedda äro de vid Tuna funna hållarna synnerligen intressanta, emedan några hållristningsfigurer

¹ Montelius, *Sur les sculptures de rochers de la Suède*, i *Compte rendu du Congrès international d'anthropologie et d'archéologie pré-historiques*, 7e session, Stockholm, 1874, sid. 453 (med hänvisningar till den äldre litteraturen). — L. Baltzer, *Hållristningar från Bohuslän* (Göteborg 1881—90; ny serie 1891). — E. Ekhoﬀ, *Hållristningar på Kinnekulle*, i *Sv. Fornm. förs tidskr.*, bd 8, sid. 102.

ej förut voro kända från Södermanland.¹ År 1873 sade jag härom: »Någon hållristning är, så vidt vi veta, ännu icke uppdagad i Södermanland. Man kan dock hafva skäl att vänta sådana där, då de förekomma både i Uppland och, till ett betydligt antal, i

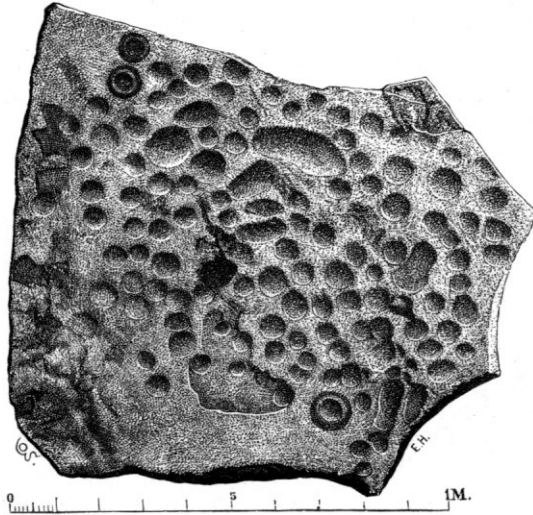

Fig. 3. Tuna, Södermanland.

Östergötland.»² Under de tjugufem år, som förflutit sedan detta skrefs, hafva ett par nya hållristningar blifvit upptäckta i Uppland³ och många i Östergötland.⁴ Men i Södermanland voro inga

¹ Sådana i sten inhuggna figurer som »Sigurdsristningen» på Ramsundsberget i Jäders socken, Södermanland (Montelius, *Sveriges historia*, fig. 406) och dylika ristningar äro af helt annat slag och från en helt annan tid än bronsålderns hållristningar; de äro också utförda på annat sätt.

² Montelius, *Bronsåldern i norra och mellersta Sverige*, i *Antiqvarisk tidskrift för Sverige*, 3 sid. 302. — Om de då kända hållristningarna i Uppland, se samma afhandl., sid. 224. — Om hållristningarna i Östergötland, se B. E. Hildebrand i *Antiqv. tidskr. f. Sv.*, 2 sid. 417.

³ En, som för några år sedan upptäcktes vid Hummelsta i Litslena socken, är beskrifven af kammarherren E. von Ehrenheim i *Upplands Fornminnesförenings tidskrift*, XVII, S. 228.

⁴ Afbildningar och beskrifningar i det Antiqvariskt-topografiska arkivet i Statens Historiska Museum.

sådana ristningar kända, då friherre Nordenfalk fann hällarna vid Tuna.

Dessa äro dock i synnerhet intressanta därför, att de äro lösa hällar, ej fasta berg. Ristningar på berghällar äro nu i stor mängd kända här i Norden, men dylika ristningar på lösa hällar äro jämförelsevis sällsynta. De viktigaste som jag känner till äro följande.

Vid fiskeläget Kivik på Skånes östra kust, en och en half mil norr om Simrishamn, ligger nära hafvet ett ovanligt stort stenkummel, »Bredarör» kalladt, i hvars midt man omkring år 1750 upptäckte en stor grafkista, på vanligt sätt bildad af flata, på kant resta stenhällar.¹ Kistans längd är 4,15 m. (14 fot) och bredd 0,90 m. (3 fot); vid den södra ändan är den dock något bredare, emedan det här finnes ett litet inåt grafven öppet sidorum. Hällarnas höjd är omkring 1,20 m., således i det närmaste lika med höjden af den fig. 1 afbildade hällen från Tuna. Grafven, hvilken varit täckt med tre stenhällar, ligger, liksom många liknande hällkistor i Sverige, i riktning från norr till söder. Insidan af grafvens flesta väggstenar är prydd med en mängd grundt inknackade figurer (fig. 4—7). Tyvärr saknas nu några af dessa ristade stenar. Om det som grafven innehöll, då den öppnades, är intet känt.

Meningarna voro också länge mycket delade om denna märkvärdiga fornlemnings ålder. Lagerbring såg i bilderna en framställning af ett romerskt triumftåg, hållet i anledning af en seger, som en romersk här vunnit på Skånes kust. Suhm² antog däremot, att Kiviksmonumentet blifvit uppfördt åt Ragnar Lodbroks son Rognvald, som föll i striden mot de upproriska skåningarna vid Hvitaby, hvilken strid troddes hafva stått i denna trakt. En senare författare³ söker till och med göra troligt, att detta minnesmärke förskrifver sig antingen från Olof den heliges eller Sigurd

¹ *Specimen Historicum de Monumento Kivikensi*, disputation i Lund 1780 (præses Sven Lagerbring, respondens A. Chr. Forsenius), med teckningar af Helfeling. — A. E. Holmberg, *Skandinaviens hällristningar* (Stockholm 1848), sid. 14 och 140, fig. 162. — S. Nilsson, *Skandinaviska Nordens ur-invånare, Bronsåldern* (Stockholm 1862—64), sid. 2. — Montelius, *Sveriges historia*, 1 sid. 95.

² Suhm, *Danmarks äldste historie*, 1 sid. 529.

³ Nils O. Wiberg, *Om Kiviks-monumentet* (Lund 1850). Författaren till denna akademiska afhandling bör ej förväxlas med den bekante forskaren lektor C. F. Wiberg i Gefle († 1881).

Fig. 4. *Kivik, Skåne.*

Fig. 5. *Kivik, Skåne.*

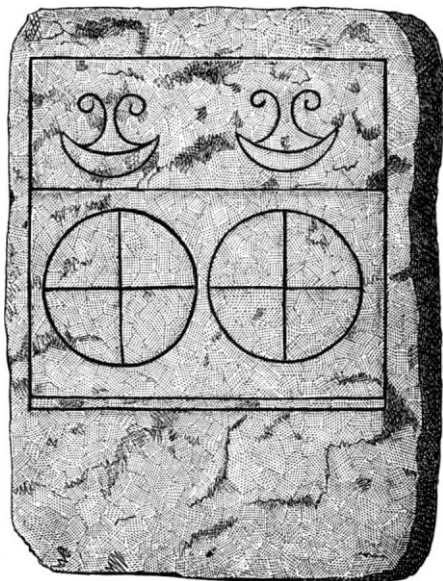

Fig. 6. *Kivik, Skåne.*

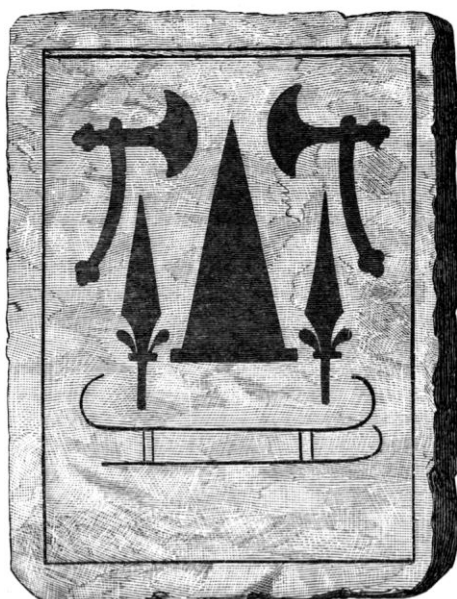

Fig. 7. *Kivik, Skåne.*

Jorsalafares tid, således från det 11:te eller 12:te århundradet efter Kr. föd.

Samtidigt framhöll emellertid Axel Emanuel Holmberg¹ mycket riktigt, huru »grafvens beskaffenhet och de i densamma inhuggna vapenformer och ornament m. m.» ådagalägga, att Kiviksmonumentet uppförts af ett folk, som haft bronsvapen. Detta är så mycket mera anmärkningsvärdt, som han ansåg de vanliga hållristningarna tillhöra vikingatiden och tiden närmast därförut.

Professor Sven Nilsson hänförde också Kiviksmonumentet till bronsåldern. Han sökte visa, att det var uppfördt af fenicier.

Med den kännedom, vi numera ega om den nordiska forntidens olika perioder, är det alldeles klart, icke endast att Kiviksgrafven är ett minne från bronsåldern, utan äfven att den uppförts under en mycket tidig del af denna långa period. Grafvar af detta slag förekomma nämligen endast under slutet af stenåldern och början af bronsåldern, men bilderna visa tydligt, att vi här hafva att göra med den senare tiden; sådana yxor som de fig. 7 afbildade måste nämligen vara af brons, emedan man ej kunde göra sådana af sten. Dessa yxor likna också mycket de två yxor af tunn brons, gjuten öfver lerkärna, som för flera år sedan påträffades i jorden vid Skogstorp i Södermanland,² och som förskrifva sig från den äldre bronsåldern.

Grafven vid Kivik ansågs länge vara den enda svenska i sitt slag, emedan inga andra stenkistor med bilder inhuggna på väggstenarna voro kända från vårt land. Senare fynd hafva emellertid visat, att så ej är fallet.

Redan vid midten af 1850-talet fann den nitiske fornforskaren Nils Gustaf Bruzelius en dylik graf vid Järrestad i Järrestad socken invid Simrishamn, således i samma trakt af Skåne som Kivik ligger. »Å N:o 4 Järrestad», säger han,³ »ligger en af grus och mindre stenar sammankastad hög, hvaraf dock största delen nu är

¹ *Skandinaviens hållristningar*, sid. 140.

² Montelius, *Sveriges fornsaker*, fig. 134—136. — Vid Bröndsted i Jylland har man funnit två alldeles liknande bronsyxor. G. Stephens och C. F. Herbet i *Årböger for nordisk oldkyndighed*, 1866, sid. 120 och 124. — Att antalet yxor i dessa båda fynd, liksom i Kiviksgrafven, är två, förtjenar särskild uppmärksamhet.

³ N. G. Bruzelius, *Beskrifning om fornlemningar i Skåne*, i (dansk) *Antiqvarisk tidsskrift*, 1855—57 (Kjöbenhavn 1857), sid. 78.

bortförd. I denna har en kista varit anbragt, men numera finnes endast omkring hälften kvar. Den kvarlemnade delen består af en 3 alnar bred, 2 alnar lång, 3 kvarter tjock öfverliggare af kvartsartad sandsten, samt två sidostenar och en gafvelsten, alla af lerskiffer. Då jag tillfrågade jordegaren, huruvida han hade sig bekant, när den öfriga delen af kistan blifvit förstörd, omnämnde han, att det skett i hans ungdom, och att gafvelstenen ännu förvarades å hans gård, emedan romerska bokstäfver voro i stenen inhuggna. Vid påseende funnos väl inga sådana, men däremot upptäckte jag en skeppsristning. Stenen är omkring 2 alnar lång,

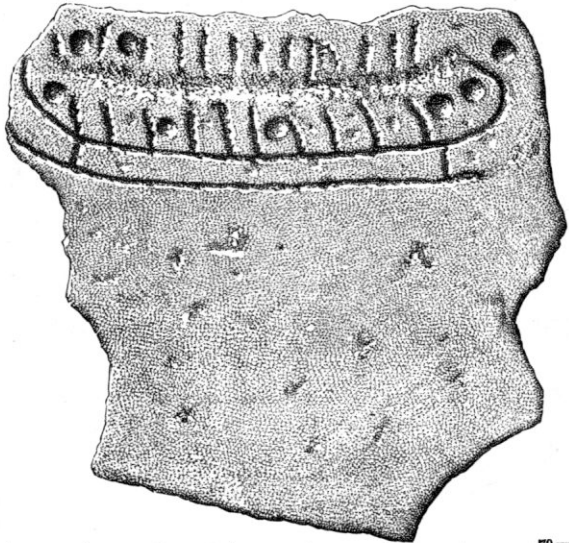

Fig. 8. Järrestad, Skåne.

1 aln 5 tum bred och 8 tum tjock. Skeppsteckningen är 1 aln 5 tum lång, mellan de inre strecken 1 aln 3 tum lång; höjden bak-till 9 tum, å midten 9 tum, framtill 10 tum. Hålens¹ antal 10 och deras diameter 1—1½ tum. Strecken upptill 13, nedtill 10. Ehuru inga fornsaker af brons anträffades i den kvarvarande delen af kistan, tror jag dock, att denna fornlemning likasom Kiviksmonumentet bör hänföras till bronsåldern, hvilken bildningsperiod synes hafva hunnit en hög grad af utveckling i östra delen af Skåne.»

¹ D. v. s. de runda skålförmiga fördjupningarnas.

Denna sten, hvilken nu tillhör Statens Historiska Museum,¹ är afbildad här fig. 8.

Några år senare fästes uppmärksamheten på en dylik stenhäll, äfven i trakten af Simrishamn. Det gjordes af professor Nilsson, som säger därom:² »Professor Sjöborg nämner i sina *Samlingar för Nordens fornälskare*, b. 3, sid. 146, att i en gärdesgård mellan Vallby och Vranarps egor stod en sten (fig. 9) insatt, som var tecknad med åtskilliga figurer, hvilka förklarades, bland annat,

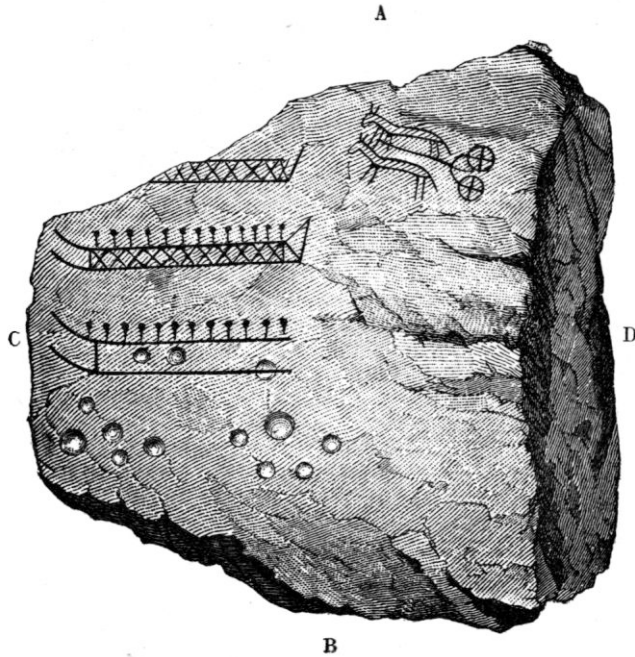

Fig. 9. Villfarahögen, Skåne.

vara 'en bro, måhända ett skrank tillhörande en circus' m. m. Redan på hösten 1862 uppsökte jag stenen, och på hösten 1863 reste jag åter till stället och lät afteckna figurerna. Stenen stod ännu insatt i en stengärdsgård, som går öfver en numera förfallen

¹ Den förvarades förut i inspektör Nilssons på Järrestadtorp samling af fornsaker.

² Nilsson, *Bronsåldern*, sid. 130.

gammal ättekulle, *Willfarahögen*¹ kallad, hvarifrån stenen, enligt äldre mäns intyg blifvit tagen; stengårdsgården som går öfver samma kulle utgör rågången, som ofvan nämndes, mellan Vranarps och Vallby ägor i Järrestads härad af Christianstads län. Stenen var till en stor del betäckt af gårdsgårdsvallen. Sedan den blifvit rengjord, befanns den från A till B hålla 3 fot 4 tum och från C till D 3 fot 9 tum; dess tjocklek var kring 1 fot 8 till 9 tum. Den består af en svartgrå diorit och är så tung att den knappt kunde på stenvagn dragas af 2:ne mycket starka hästar, hvilket visar att den ej gerna blifvit dutförd från annat aflägst ställe.»

»Hvad de på stenen tecknade figurerna beträffar, så ser man genast att de hafva stor likhet med figurerna i Kiviksgrafven. Den tvåhjuliga vagnen med fyra hjulekrar och förspänd med två hästar, är till konstruktionen fullkomligt lik den på en af Kiviksmonumentets stenar (fig. 4) tecknade, äfven med tvenne hästar förspända vagnen; och säkert skulle teckningarna äfven af skeppen blifvit likare dem på Kiviksmonumentet, än de nu synas vara, om samma ritare besökte båda ställena och aftecknade dem. Han skulle på ettdera stället upptäcka ett och annat, som han ej förut varseblifvit på det andra. Sålunda ser man på Willfarastenen det ok, hvarmed hästarna varit hopkopplade och som icke bemärkts på Kiviksstenen, men måste dock ha varit tecknad äfven där, ty de gamle, t. ex. Grekerna, enligt Homerus, hopkopplade sina vagnshästar med ett ok, liksom vi förspänna oxar. Isynnerhet äro fartygen med deras besättningar långt tydligare på Willfarastenen än på Kiviksmonumentet, af den orsak att det sednare mer än ett århundrade varit utsatt för luftens alla omskiften, den förra har deremot varit mer skyddad af påliggande jord. Men hvad man ej kan se på ritningarna är, att figurerna på bägge ställen äro gjorda på samma sätt, nemligen ingnidna i stenens yta med något mer eller mindre spetsigt verktyg,² och vi misstaga

¹ »Denna benämning, som synes tillhöra flera ättekullar i trakten, har sin grund i ett gammalt skrock från hednatiden, att i dessa högar bodde troll eller andra spöken, som gjorde att då någon vid nattetid kom att färdas där förbi blef han vilse (*for vill*) och måste hela natten färdas omkring kullen, tills det blef full dag, då han såg hvar han befann sig.»

² »Men alldeles icke på samma sätt inbyggna, som Bobusläns hällristningar, hvilka dessutom antyda helt annan tid och annat folk.»

oss säkert icke, om vi antaga att de på båda ställen hafva afseende på samma tilldragelse, ehuru denna blifvit utförligare beskrifven på Kiviksmonumentet än på Willfarastenen, där dock de vigtigaste föremålen, segervagnen och skeppen äro antydda.»

Vid den undersökning af Villfarahögen, som professor Nilsson företog, visade det sig visserligen, att denna förskrifver sig från den äldre bronsåldern, men den hade ej inneslutit någon stor sten-kista, af hvilken den fig. 9 afbildade hällen kunnat utgöra en del. Denna är väl således kommen från någon annan graf i närheten.

Ännu en med figurer prydd stenhäll, som likaledes tydligen hört till en bronsåldersgraf, är känd från samma del af sydöstra Skåne. Det är en i Simris socken, invid Simrishamn, funnen häll som nu tillhör Statens Historiska Museum (fig. 10).

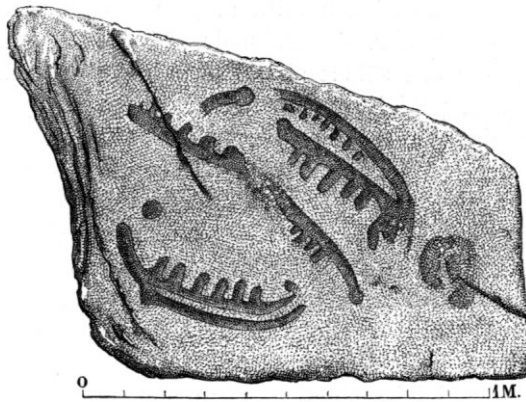

Fig. 10. Simris, Skåne.

Från trakten kring Simrishamn känna vi således icke endast Kiviksgrafven utan äfven *tre* andra grafvar, hvilka alla varit bildade af stenhällar, och i hvilka alla en eller flera stenar varit prydda med inhuggna figurer.

I nordvestra Skåne har man också funnit en dylik häll (fig. 11).¹ Den står nu i Krapperups park, vid foten af Kullaberg, ej

¹ Montelius, i *Compte rendu du Congrès de Stockholm 1874*, sid 470, fig. 27. — Den på samma sida fig. 28 afbildade stenen, med ett skepp och ett fyrekrigt hjul, från Grimeton i Halland är ej en häll, utan en mera tjock och kullrig sten, hvarför det är ovisst, om den hört till någon sådan sten-kista som den nu ifrågavarande.

långt från Höganäs. Tydligt har den en gång utgjort en del af en stenkista.

Äfven i en norsk graf från den äldre bronsåldern ser man inhuggna figurer på en af väggstenarna. Det är en grafkammare i en hög vid Rege i Hålands prestegjæld, Stavanger amt.¹ Kammarrens långsidor äro murade af på hvarandra lagda stenar, men hvardera gafveln bildas af en rest häll; grafvens längdriktning är Ö.—V. På den vestra gafvelhällens insida äro inhuggna 3 dubbelkretsar — hvardera af två med hvarandra concentriska kretsar — och några runda skålförmiga fördjupningar. I grafven fann man en dolk samt präktiga qvinnosmycken, alla af brons och af typer karakteristiska för den andra perioden af bronsåldern.

Fig. 11. Nordvestra Skåne.

På väggstenarna i några få danska grafvar från stenåldern äro dylika skålförmiga fördjupningar samt andra figurer inhuggna.²

I en hällkista från slutet af stenåldern vid Göhlitzsch, nära Merseburg i mellersta Tyskland, äro zigzaglinier, en yxa med skaft och andra figurer inhuggna på väggstenarnas insida, och de fördjupade linierna äro fyllda med röd och svart färg.³

¹ *Årsberetning af Foreningen til norske forntidsmindesterkers bevaring*, 1882, sid. 86 (med afbildn.), och 1881, sid. 124.

² Montelius, *Orientalen och Europa*, i *Antiqvarisk tidskrift för Sverige*, 13: 1, sid. 35 och 155.

³ Sist anf. arb., sid. 137.

Många grafvar i vestra Europa från slutet af stenåldern och öfvergångstiden till bronsåldern äro prydda på liknande sätt. Detta är fallet såväl i norra Frankrike, isynnerhet Bretagne (fig. 12) som på de Brittiska öarna (fig. 13).¹ Figurerna äro: yxor med skaft, spiraler, concentriska kretsar, zigzaglinier m. m.; runda skålförmiga fördjupningar förekomma ej sällan.

Dessa figurer äro olika dem, som ses på de ofvan omtalade svenska hällarna; grafvarna äro också af andra former, liksom de i allmänhet förskrifva sig från en något äldre tid än de svenska.

Fig. 12. *Mané-er-H'roëk, Bretagne.*

Vestra Europa stod då, liksom Norden, under ett om än mycket medelbart inflytande från Orientens kulturländer, och det synes mig vara ganska sannolikt, att de med figurer prydda grafkammare i vestra och norra Europa, hvilka nu omtalats, kunna betraktas som barbariska efterhärmingar efter sådana med präktiga väggbilder prydda grafkammare som de egyptiska.

¹ Anf. arb., fig. 82—84 (Bretagne), 95—112 (Irland).

Att de nu ifrågavarande svenska grafvarna måste, åtminstone i de fall, då man känner något närmare om deras form, anses tillhöra bronsålderns äldre del, hafva vi redan sett, äfvensom att vi tyvärr ej veta något om dessa grafvars innehåll.

Då de vid Tuna i Ytter-Enhörna funna hällarna uppenbarligen hört till en grafkista af samma slag som de här ofvan omtalade skånska, tvekar jag ej att hänföra dem till bronsålderns första tid. Grafvar af samma form funnos visserligen också under

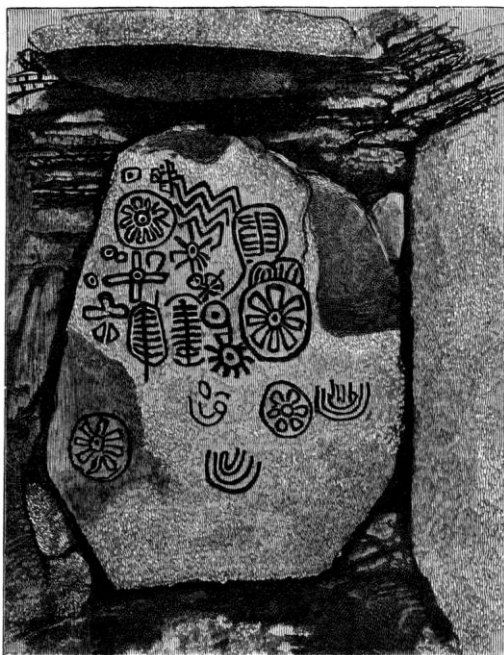

Fig. 13. *Lough Crew, Irland.*

stenålderns sista period, men det är vida mindre sannolikt, att sådana figurer som de på Tunastenarna tillkommit före än efter bronsålderns början.

Om det än vore möjligt, att den graf, till hvilken dessa hällar hört, förskrefve sig från stenålderns sista dagar, är det däremot säkert, att den icke är yngre än bronsålderns äldre del, och snarare från dennas första än andra period. Efter den tiden blefvo nämligen grafvarna helt olika.

Men då måste också grafven vid Tuna vara bygd senast omkring midten af det andra årtusendet före Kristi födelse.¹

Det fynd, som friherre Nordenfalk räddat åt vetenskapen, visar således, att Mälarenejden redan under denna aflägsna tid var bebodd. Detta bekräftas dels af andra fynd i Södermanland liksom i de andra landskapen omkring Mälaren, dels af graffynd från bronsålderns andra period anträffade på Åland och i sydvestra Finland, hvilka trakter redan då börjat bebyggas af svenskar.²

De många fornsaker af stenålderstyper, som anträffats i Södermanland och andra delar af Svealand, göra det i mina ögon otvifvelaktigt, att redan vid midten af det andra förkristna årtusendet bygden i Mälarenejden var gammal.

---

¹ Montelius, *De förhistoriska perioderna i Skandinavien*, i *Vitterhets-Akademiens Månadsblad*, 1893.

² Montelius, *När kommo svenskarna till Finland?*, i *Finsk tidskrift*, 1898, sid. 98.